

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Lietuvos laikinosios vyriausybės klausimu

2012-12-21

ŽURNALAS: NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Kęstutis K. Girnius

DATA: 2012-12

Lietuvos laikinosios vyriausybės klausimu

Kęstutis K. Girnius

1941 m. sukilimo ir Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) vertinimas yra nepaprastai opus naujausiųjų laikų Lietuvos istorijos klausimas. Kai kuriems sukilimas yra vienas juodžiausių Lietuvos istorijos momentų, uvertiūra į masinį žydų žudymą, prie kurio prisidėjusi marionetinė LLV. Kitiems Birželio sukilimas yra penkiasdešimt metų trukusio pasipriešinimo okupacijai pradžia, nepriklausomybės ilgesio išraiška, o LLV verta pagarbos, nes itin sudėtingomis sąlygomis prisiėmusi atsakomybę už valstybės likimą, mėgindama atkurti Lietuvos suverenumą.

Vieningos nuomonės nėra ir turbūt niekada nebus, bet verta rimtai nagrinėti LLV skiriamus priekaištus, stengtis nustatyti, ar jie pagrįsti. Ar LLV buvo marionetinė vyriausybė, ar ji kolaboravo su naciais? Atsakymas į pirmąjį klausimą yra paprastesnis. Marionetinį režimą kuria kita šalis, prie valdžios vairo pristatydamą sau ištikimą asmenį ar partiją. Antrojo pasaulinio karo metais Kroatija buvo aiškiausias marionetinės valstybės pavyzdys. Praėjus vos keturioms dienoms po Jugoslavijos užpuolimo, Vokietija iš egzilio Italijoje atgabeno Antę Paveličių, paskirdama jį Nepriklausomos Kroatijos valstybės vadovu. Valstybę, kuri formaliai buvo monarchija ir Italijos protektoratas, diplomatiškai pripažino Vokietija ir jos sąjungininkės bei Ispanija. Paveličiaus ustašių valdžia savarankiškai organizavo masines mažumų, ypač serbų žudynes.

Slovakija irgi laikoma Vokietijos marionete, bet jos padėtis skyrėsi nuo Kroatijos. Slovakija įgijo autonomiją po 1938 m. Miuncheno susitarimo. Kitais metais kovo 13 d. centrinei Čekoslovakijos valdžiai pasiuntus kariuomenės dalinius į Bratislavą ir pašalinus ministrą pirmininką Jozefą Tiso, Hitleris pasikvietė Tiso į Berlyną ir ragino paskelbti Slovakijos nepriklausomybę. Buvo duota suprasti, kad priešingu atveju Vengrijai bus leista perimti Slovakijos žemes. Trumpai paabejojęs, Tiso sutiko. Slovakijos nepriklausomybė buvo paskelbta kovo 14 d., po dienos ji tapo Vokietijos

protektoratu. Slovakiją pripažino ne tik nacių sąjungininkai, bet ir Šveicarija, Vatikanas, Estija, Lietuva ir kai kurios kitos šalys. Slovakijai buvo leista tvarkyti vidaus reikalus. Naciai nepasiuntė *Einsatzkommando* ar *Ordnungspolizei* batalionų žudyti žydus vietoje, bet derėjosi dėl žydų deportacijos į „Rytus“. Sužinojusi, kad jie buvo žudomi naikinimo stovyklose, 1942 m. rudenį Slovakija laikinai sustabdė likusių 24 000 žydų išvežimą.

Lietuvos padėtis buvo kitokia. LLV paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, nepaisydama Vokietijos norų, o ne juos įgyvendindama. Vokiečiai neleido Kaziui Škirpai grįžti į Lietuvą, bet jam taikė namų areštą Berlyne dėl jo neslepiamo ketinimo siekti Lietuvos nepriklausomybės. Hitleris išsikvietė Tiso ir ne kartą su juo kalbėjosi. Vokietija pokalbius su LLV patikėjo atsakingam, bet ne pirmo rango SD pareigūnui Heinzui Graeffe' i (jis nėra minimas istoriko Peterio Longericho tūkstančio puslapio Himmlerio biografijoje). Kitas neoficialus derybininkas buvo Peteris Kleistas, dirbęs Ribbentropui Užsienio reikalų ministerijoje, vėliau Rytų ministerijai, taigi kitas atsakingas, bet ne pirmo rango pareigūnas. Graeffe pirmiausia reikalavo, kad LLV išsiskirstytų, vėliau nesėkmingai siekė įtikinti LLV tapti patikėtinių taryba.

Taigi LLV nebuvo marionetinė vyriausybė, kurią vokiečiai sukūrė, palaimino ir oficialiai pripažino. Naciai neleido numatytam ministrui pirmininkui eiti savo pareigų, vengė oficialių kontaktų su LLV, jos formaliai nepripažino, trukdė jai dirbti. Vokiečiai nesuteikė valdžios vadelių LLV, bet žlugdė jos siekį valdyti Lietuvą. Taip nebendruoja marionetinė valdžia ir jos šeimininkas. Statytiniui valdžia suteikiama, o ne atimama, stengiamasi jį sustiprinti, o ne pakirsti.

Kolaboracijos klausimas yra sudėtingesnis, reikia tiksliau nustatyti, kas yra kolaboravimas. Tai šių laikų reiškinys, atsiradęs tik sukūrus tautines valstybes, kurios reikalauja ištikimybės iš savo piliečių. Anksčiau generolai ir bajorai galėdavo nutarti, kuriam valdovui tarnaus, o tarnavimas kitam valdovui nebuvo smerkiamas. Antra, kolaboravimas yra įmanomas tik tada, kai stambesnė teritorija yra okupuota ilgesnį laiką ir perduota civilinei valdžiai. Kolaborantų ieškoma tik tada, kai numatoma ilgalaikė okupacija sukelia poreikį rasti vietinių talkininkų. Trečia, kaip pažymi sociologas Janas Grossas, kolaboravimą lemia okupantas nutardamas, ką kviesti kolaboruoti ir kokiame lygyje. Be okupanto kvietimo kolaboruoti neįmanoma, o siūlomo kvietimo retai yra atsisakoma, nes viliamasi paveikti naujuosius ponus.

Esama skirtingų kolaborantų rūšių. Valstybiniu kolaboravimu – *collaboration d'état* – siekiama apsaugoti kuo daugiau senosios tvarkos ir valstybės. Ideologiniai kolaborantai pasisavina okupanto ideologiją, kartu su juo siekia kurti naują tvarką. Tretieji – oportunistai, kurie susitaiko su naujomis aplinkybėmis, mėgindami pasipelnėti ar padaryti karjerą. Yra ir kitų kolaboravimo klasifikacijų.

Atskaitos taškas – įsitikinimas, kad šalies gyventojai turi būti ištikimi savo valstybei. Kolaboruojant atsisakoma šios ištikimybės dėl okupantui teikiamos paslaugos savo šalies ar tautos sąskaita. Kolaboravimas yra nusikaltimas prieš šalį ar tautą, ne prieš asmenį.

Pokario metais kolaboravimu kaltinami žemesnio rango Prancūzijos pareigūnai stengdavosi pasiteisinti pasikliaudami plačiai paplitusiais argumentais. Kaltinamieji

teigdavo, kad jei jie nebūtų ko nors darę, okupanto šalininkai būtų sukėlę dar daugiau blogio. Atseit išvengta didesnio blogio arba pasirinktas mažesnis blogis. Dažnai būdavo teisinamasi dvigubu žaidimu – esą įsijungiau į okupanto struktūras, kad galėčiau išaiškinti ir pakirsti jo planus. Arba kad nebuvo kitos išeities, nes už nurodymo nevykdymą žmogus būtų smarkiai nukentėjęs, net nuteistas myriop. Filosofas Jonas Elsteris pažymi, kad kolaborantai turėjo vieną unikalų teisinimąsi, kurį kartais pripažindavo teismai: kad smerktiną ir baustiną veiksma gali atsversti kiti teigiami veiksmai. Ne vienas atsakingas pareigas represiniuose Vichy organuose ėjęs valdininkas buvo išteisintas, nes jis suteikė paslaugų rezistencijai, net kai buvo pagrindo manyti, jog jis tai darė sąmoningai siekdamas išvengti bausmės už kolaboravimą. Tai nebūdinga. Bankų plėšikas nei būtų išteisintas, nei sulauktų mažesnės bausmės, jei įrodytų, jog aukodavo pinigų našlaičiams. Kaimyną sumušęs žmogus nepelnytų teismo malonės, nurodęs, jog prieš kelerius metus padėjo kitam kaimynui apsiginti nuo chuliganų puolimo. Daroma prielaida, kad kolaboravęs žmogus gali atpirkti savo nusikaltimus šaliai pasitarnaujančiais veiksmais. Tokiais atvejais vertinamas ar teisiamas ne konkretus veiksmas, bet pats žmogus, tai, kaip jis elgėsi nustatytu laikotarpiu.

Antroji kolaboravimo ypatybė – tai, kad jis sietinas su ilgalaikiu didesnės teritorijos okupavimu – verčia galvoti apie bendravimo laiką ir trukmę. 1940 m. sovietinė Lietuvos okupacija rodo, kad okupacija nevisada tučtuojau ir nedviprasmiškai atpažįstama, ypač kai okupantui nesipriešinama ginklu. Justas Paleckis laikomas išdaviku ir kolaborantu, tačiau atleidžiama tiems, kurie atsiribojo nuo naujos valdžios, pastebėję Maskvos ketinimus okupuoti Lietuvą, ne tik įtvirtinti jai palankesnę valdžią. Vincas Krėvė-Mickevičius yra geras pavyzdys. Prasta politinė nuovoka ir orientavimasis kartais atleidžiami, ypač jei galima tiesintis nežinojimu.

Pokario metais Danijoje vyko karšti ginčai dėl kolaboravimo. Valstybės tarnautojai siekė, kad griežtesni kriterijai ir bausmės galiotų tiems, kurie dirbo valdžioje po 1943 m. rugpjūčio 29 d., kai vokiečiai perėmė tiesioginį šalies valdymą. Rezistencijos dalyviai norėjo, kad visas okupacijos laikotarpis būtų lygiai traktuojamas, nes būtų klaida išteisinti „didžiausią ir pavojingiausią išdavikų grupę“, kurie buvo pakankamai apsukrūs laiku iššokti iš skėstančio laivo. Rezistencijos pozicija buvo priimta, nors su kai kuriomis išimtimis.

Danijoje buvo kolaboruojama valstybiniais sumetimais. Danai valdininkai manė, kad gebės sušvelninti okupaciją, apsaugoti gyventojų interesus. Vokiečiai mažai kišosi į vidaus reikalus, leido danams patiems tvarkytis. Danijoje vokiečių ir vietinių pareigūnų santykis buvo 1 : 43 000, Prancūzijoje – 1 : 15 000, Norvegijoje – 1 : 3 700, Bohemijos protektoriatale – 1 : 790, Lenkijoje – 1 : 5. Iki 1943 m. vasaros nebuvo rimtai pasikėsinta nė į vieną vokietį, bet danai išgelbėjo beveik visus šalies žydus. Kolaboracija kolaboracijai nelygi.

Ką galime pasakyti apie LLV? Ar galima įterpti ją į šią klasifikacinę schemą, kuo ji skiriasi, ar ji turėjo ypatingų bruožų? LLV atvejis yra *sui generis*. Lietuviai buvo vieninteliai, kurie sukilo ir paskelbė nepriklausomybės atkūrimą, siekdami vokiečius pastatyti prieš įvykdytą faktą, ko sovietų atžvilgiu siekė 1944 m. vasaros Varšuvos sukilimas. Kitur tokio sukilimo nebūta. Birželio 30 d. Ukrainiečių nacionalistų organizacija Lvive paskelbė Ukrainos nepriklausomybę, bet Ukrainos valstybė

neegizstavo, neturėjo nei sienų, nei valstybės tarnautojų.

Sukilimas buvo nukreiptas ne prieš savo valstybę, bet prieš itin nuožmų okupantą. Kontrastas su komunistais yra akivaizdus. Jie palaidojo Lietuvos nepriklausomybę, LLV, gal ir naiviai, siekė atgaivinti Lietuvos valstybingumą.

Siekdama atkurti padėtį, kuri egzistavo iki sovietų okupacijos, LLV nurodė valstybės tarnautojams grįžti į buvusias pareigas. Vokiečių agentams nebuvo specialiai perleidžiami atsakingi postai, nors kai kurie jų sugrįžo į savo ankstesnes pareigas. 1940 m. komunistai aktyviai šalino buvusias valstybės pareigūnus, jų vieton paskirdami partijai ir Maskvai ištikimus kvislingus.

LLV kadro politikos pasekmės nebuvo vienareikšmės. Valdžios struktūros buvo atkurtos, šalinami sovietų okupacijos padariniai. Bet naciai panaudojo kai kurias atgaivintas institucijas savo planams įgyvendinti. Kariniai daliniai, turėję tapti Lietuvos kariuomenės užuomazga, buvo pertvarkyti į policijos batalionus, dalyvavo žydų žudynėse Lietuvoje ir už jos sienų. Nacių pataikūnai užėmė aukštas pozicijas saugumo policijoje. Holokauste dalyvavo ir savivaldybių pareigūnai.

Reikia nuodugniau ištirti LLV kadro politiką, nustatyti, kas dalijo atsakingus postus policijoje ir savisaugos batalionuose, kiek, jei apskritai kiek nors, šių pareigūnų buvo pavaldūs LLV, kiek LLV mėgino prižiūrėti ir paveikti jų darbą, neužmirštant, kad LLV dirbo vos šešias savaites, o jos veikimo laisvė buvo vis labiau ribojama. Ypač svarbu patikrinti Vėrmachto archyvus, nes LLV labiausiai bendravo su kariuomene. Savo atsiminimuose (*Kovose dėl Lietuvos: Kario atsiminimai*, t. 2, Vilnius: Lituanus, 1990, p. 306–308) generolas Stasys Raštikis rašo, kad susitikime su generolais Franzu von Roques ir von Pohliu jis išreiškęs pasipiktinimą žydų persekiojimu ir žudymu, ir pažymi, kad generolo adjutantas „visą mūsų pokalbį stenografavo“. Ar išliko tas dokumentas, nuorodos į jį kituose dokumentuose?

Jei LLV nekolaboravo, to negalima pasakyti apie visas lietuvių institucijas. Vokiečiai sudarė generolo Petro Kubiliūno vadovaujamą Tarėjų tarybą, įteikė jai įgaliojimus, nustatė jos galias ir leido jai veikti. Ne visi tarybos nariai aklaivai vykdė nacių valią. Ne vienas stengėsi ginti lietuvišką reikalą, net trys tarėjai buvo suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos lagerį. 1954 m. Izraelio Aukščiausiasis teismas, peržiūrėdamas žemesniojo teismo nuosprendį buvusiam geto tarybos nariui, priėjo išvadą, kad žydų tarybos (*Judenrat*) ir geto policijos buvimas bei jų užduočių vykdymas buvo naudingas naciams. Priešingu atveju naciai nebūtų jų sukūrę ir užtikrinę tolesnio pastarųjų veikimo. Tas pats argumentas galioja tarėjams. Jų pareigybė nebuvo panaikinta, nes ji buvo naciams naudinga. Net jei tarėjai kolaboravo valstybės sumetimais (*collaboration d'état*), jie kolaboravo. Į kolaborantų gretas reikia įtraukti saugumo policiją, savisaugos batalionus, kai kuriuos savivaldybių narius. Be lietuvių paramos vokiečiai nebūtų gebėję per tokį trumpą laiką išžudyti tiek daug Lietuvos žydų.

Naciai išvaikė LLV, tiksliau tariant, privertė ją konstatuoti, kad „jos veikimas yra sustabdomas prieš jos valią“. LLV įkūnijo sukilimo viltis, turbūt turėjo daugumos lietuvių palaikymą. Vien savo buvimu LLV suteikė konkretų pavidalą vokiečiams nepriimtina valstybingumo troškimui, tad vien dėl to šie nutarė ją pašalinti. Be to, LLV atsisakė sustyguoti savo veiklą su nacių organizacijoms, atsisakė nacių nurodymų

vykdytojos vaidmens. Žlugus pastangoms įtraukti LLV į savo valdymo tinklą, naciams buvo naudingiau panaikinti LLV, nors tai ir turėjo sukelti gyventojų nusivylimą, negu leisti gyvuoti jai ir jos puoselėjamiems lūkesčiams. Savo ruožtu LLV atsisakė jai paskirto vaidmens, taigi ir riboto valdymo galimybės, nes kaina buvo per aukšta. Siūlymas kolaboruoti buvo atmestas.

Kreipimėsi į generalinį komisarą Adrianą von Rentelną, kaip tik prieš savo atsistatydinimą, LLV įvairiais argumentais įrodinėjo, kad „Lietuvai turi būti suteikta nepriklausomybė“, pabrėžė, kad „lietuvių tauta negali atsižadėti savos kultūros ugdyimo savoje valstybėje“, kad „Lietuva negali būti traktuojama kitaip, kaip nepriklausoma valstybė“. Memorandumas baigiamas šitaip: „Mes tikime, kad atsimindama nuolatinę lietuvių tautos draugiškumą, Vokietijos Reicho vadovybė pripažins Lietuvos valstybės tolesnį gyvavimą. Būdama giliai įsitikinusi Vokiečių tautos ir jos Fuehrerio teisingumu, lietuvių tauta lauks šio pripažinimo. Tuo pačiu metu mes pareiškiame, kad lietuvių tauta yra nuoširdžiai pasiryžusi bendradarbiauti su Didžiuoju Vokietijos Reichu, ypač jo žygyje dėl tautų išlaisvinimo ir bolševikų sunaikinimo, o taip pat kuriant naująją Europos tvarką“.

Šie sakiniai rėžia ausį, lyg siūloma bent minimaliai bendrauti su naciais, jei Vokietija suteiks Lietuvai nepriklausomybę. Ar tai ne mėginimas sudaryti sandorį su šėtonu, ar ne perdėm naiviai pasitikima nacių gera valia, juolab kad vokiečiai nuosekliai ignoravo LLV ir persekiojo bei žudė žydus?

Manau, kad du veiksniai – du siekiai – skatino LLV kalbėtis su naciais. LLV skyrė nepaprastą reikšmę nepriklausomybės atkūrimui. Nemažiau svarbus buvo įsitikinimas, kad Sovietų Sąjunga yra pagrindinis ir pavojingiausias Lietuvos priešas, tad išsivadavus iš komunistų okupacijos, reikėjo užkirsti kelią bolševikų sugrįžimui. Vien savo jėgomis Lietuva negalėjo įgyvendinti šių dviejų tikslų. Siekis turėti savo valstybę skatino priešintis vokiečiams, o bolševikų grįžimo grėsmė skatino su jais bendradarbiauti.

Ilgai nepriklausomybės neturėję, po dvidešimt laisvės metų lietuviai negalėjo jos atsisakyti. 1940 m. balandžio 10 d. *XX amžiaus* vedamajame, kurio išspausdinti neleido cenzūra, Juozas Ambrazevičius rašė: „Tokios sąmonės būdamas, net laikinai valstybės netekęs, jisai [piliėtis] nenustos jos ilgėtis ir realiai siekti atsiradus mažiausiai įmanomai progai“. Karo pradžia buvo tokia proga.

SSRS buvo ne tik didysis blogis, bet ir didysis pavojus. Grėsmė kilo iš Rytų. Vos išsivadavusi iš carizmo pančių, Lietuva vėl pateko po sovietų jungu. Spėju, kad LLV taip skubėjo atkurti senąją valdžią ir ūkį bei panaikinti visus komunistų okupacijos pėdsakus, jog greičiau užkirstų kelią priekaištams, kad lietuviai susitaikę su likimu, su savos valstybės ir jos sukurtos tvarkos panaikinimu ir nebuvimu.

Taktiniais sumetimais kartais buvo siekiama glaudesnių ryšių su Vokietija, kartais nuo jos atsiribojama. Sukilimas buvo derinamas su karo pradžia. Sukilti prieš Raudonąją armiją, viešpataujant taikai, būtų reiškę savižudybę. 1943 m. kovą žlugo nacių mėginimas sukurti lietuvišką SS legioną, nes manyta, jog legionas tarnaus tik Vokietijos reikalams. Vietinė rinktinė sulaukė sąlyginio pagrindžio organizacijų pritarimo, nes buvo tikėtasi, jog ji gins Lietuvą. Paaiškėjus, jog naciai turėjo kitų

planų, rinktinės kariai buvo raginami pasitraukti.

Nors aiškiai trūksta duomenų, manau, kad buvo keletas priežasčių, skatinusių LLV mėginti paveikti vokiečius. Svarbiausią vaidmenį atliko pirmasis bolševikmetis. Teroro paženklinta bolševikų okupacija buvo laikoma didžiausia katastrofa, kurios pasikartojimui reikia priešintis visomis jėgomis. Taip buvo galvojama 1941 m. sukylant, taip buvo galvojama 1944 m., kai jaunimas stojo į Vietinę rinktinę, nors tada jau nebebuvo iliuzijų dėl tikrųjų nacių siekių. Estai ir latviai galvojo panašiai. Nors tiksliai nenustatyta, kiek estų ir latvių tarnavo Vėrmachto ir *Waffen SS* daliniuose, apskaičiuojama, kad nuo 60 000 iki 100 000 vyrų kiekvienoje šalyje. Vokiečių istoriko Rolfo Dieterio Møllerio teigimu, iš estų savanoriais į vokiečių ginkluotąsias pajėgas stojo proporcingai daugiau nei bet kurios kitos Europos tautos narių – 60 000 iš 1 200 000 gyventojų.

Kartais aiškinama, kad dalyvaudami Holokauste estai, latviai ir lietuviai susiejo savo likimą su naciais, tad ir priešinosi sovietams. Bet nepriklausomoje Estijoje gyveno tik 5000 žydų, kurių daugumai pasisekė pabėgti į Rusiją. Šalyje liko koks tūkstantis, kuriuos naciai išžudė, nors estai kreipėsi į vokiečius, stengdamiesi juos išgelbėti. Sovietų okupacijos žiaurumai bei noras Vakarams parodyti, jog priešintasi sovietams, o ne žydų krauju suteptos rankos skatino estus tokiu mastu stoti į kovą su komunistais. 1945 m. Vilniaus universiteto studentai atsisakė pasirašyti padėkos pareiškimą Stalinui, aiškindami, kad šitaip pasaulio akyse sukurtų įvaizdį, jog lietuviai esantys už sovietų valdžią, o tuomet žlugtų nepriklausomybės atkūrimo viltys.

Poveikį turėjo ir karti pastarųjų metų patirtis. Smetonos Lietuva buvo skrupulingai neutrali. Nepaisant Škirpos raginimų, Lietuva atmetė Vokietijos raginimus užimti Vilnių ir jo apylinkes. Neutralumas neišsaugojo valstybės, o nutarimas nesipriešinti Raudonajai armijai neapsaugojo žmonių nuo smurto ir masinių trėmimų. Vokiečiai pakartotinai pareiškė, jog Lietuvos likimas būsias sprendžiamas po karo. Realistiškai nebuvo galima tikėtis Vokietijos palankumo, nedalyvaujant kovoje su Sovietų Sąjunga. Iš čia kilo tie sąlyginiai siūlymai bendrauti, jei Lietuvai būtų suteiktas suverenumas. Gal ir pati LLV suprato, kad šie lūkesčiai buvo naivūs, bet tuo metu alternatyvų nebuvo. Vėliau lygiai naivios nepriklausomybės atgavimo viltys buvo siejamos su JAV ir Vakarų demokratijomis.

Nėra duomenų, kurie leistų tiksliau nustatyti, ko LLV tikėjosi iš Vokietijos. LLV viltis įgyti ką nors panašaus į Slovakijos statusą galėjo skatinti pradedant karą su SSRS tautai per radiją pasakyta Hitlerio kalba, kurioje jis teigė, kad SSRS okupavusi Lietuvą pažeisdama tarpusavio susitarimą, o štai Vokietija neketinusi okupuoti Lietuvos ir nekėlusios šiuo klausimu jokių reikalavimų Lietuvos valdžiai. Slovakijai nebuvo nurodinėjama, kaip tvarkyti vidaus reikalus, nebuvo reikalaujama kurti nacistinę vokišką valstybę. Nenoriu romantizuoti Tiso Slovakijos, bet šalis išvengė tos žiaurios priespaudos, kurią patyrė Lenkija, jos gyventojai buvo šiek tiek apsaugoti nuo nacių siautėjimo. Vis dėlto geriau būti buvus Vokietijos protektoratu su teise tvarkyti vidaus reikalus, negu beteise sovietine respublika, kurioje Maskva lemia visus gyvenimo aspektus.

Nenoriu teigti, kad LLV veikė nepriekaištingai, kad nebuvo priimta klaidingų, neapgalvotų, trumparegiškų, gal net pykčio veikiamų įstatymų. Daugiausia priekaištų

sulaukia jos laikysena žydų žudynių atžvilgiu. Raštikis ir kiti teigia, kad jie stengėsi paveikti vokiečius. LLV buvo perdėm patikli, priimdama už tikrą pinigą nenuoširdžius vokiečių aiškinimus. Pavyzdžiui, 1941 m. liepos 7 d. Kauno miesto komendantas Jurgis Bobelis LLV pranešė, jog *Einsatzkommando* viršininkas Stahleckeris pareiškęs, kad „masinė žydų likvidacija toliau nebebūsianti vedama“, ir kad vokiečių patvarkymu būsiąs steigiamas getas, į kurį visi žydai turėsią persikraustyti per keturias savaites, taigi blogiausi ekscesai jau esą baigėsi.

LLV turėjo mėginti kreiptis į tautiečius, net ir kaip nors aptakiai ragindama nedalyvauti nusikaltimuose prieš savo piliečius. Ar protestuodami prieš vokiečių veiksmus LLV nariai turėjo *in corpore* atsistatydinti? Dabar, žinodami kas įvyko, galime teigti, jog tai būtų buvęs geriausias sprendimas. Tada tvyrojo nežinia, o naciai jau buvo sutelkę voldemarininkus ir kitus radikalus, pasiryžusius uoliai vykdyti nacių įsakymus ir lietuvių vardu palaiminti nacių valdymą. Antra vertus, reikia skeptiškai vertinti mažesnio blogio argumentą, kuriuo pateisinami juodi darbai, teigiant, kad mane pakeitę asmenys būtų buvę dar piktesni. Gal – pabrėžiu, – gal LLV galvojo, kad įgijusi realią valdžią galės įvesti tvarką ir tada užtikrinti žydų apsaugą. Bet kuriuo atveju jai nepasisekė deramai įvertinti Lietuvos žydams rengiamo likimo.